

Е. Чуйко, д-р психол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВНЕДРЕНИЕ КОНЦЕПЦИИ ЛИЧНОСТНОГО СТАНОВЛЕНИЯ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ СОЦИОНОМИЧЕСКИХ ПРОФЕССИЙ В УНИВЕРСИТЕТЕ

Статья посвящена раскрытию концепции личностного становления специалистов социэкономических профессий в период обучения в высшей школе. Объектом изучения является личностная зрелость субъекта профессиональной деятельности, появление которой детерминировано системой специально заданных условий, направленных на включение студента в предметное поле будущей профессиональной деятельности.

Ключевые слова: личностное становление, личностная зрелость субъекта профессиональной деятельности, уровни становления личностной зрелости субъекта профессиональной деятельности, личностные способности.

O. Chuiko, Dr. Sc., Assoc. Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE INTRODUCTION OF THE CONCEPT OF PERSONALITY OF FUTURE SPECIALISTS' SOCIONOMICS JOBS AT THE UNIVERSITY

The article is showing the concept of personal development of the experts of socionomics jobs during the study at the university.

The results of empirical research are devoted to process of learning about structures of personality of students who are studying "psychology" and "social work". The results demonstrate the heterogeneity of the formation of value, motivational and personal sphere in the university. This shows spontaneous and unpredictable nature of personal maturity and a "gap" between the professional and personal development of student's age in which professional component of personal advances.

Presented author's concept (educational technology) includes four stages of personal development (motivation, activity, project and management). Each step accompanied by changes in the objectives and results of education; changing the types of professional practices, which included students at every stage (volunteer, research, design, management); redeployment teacher at each stage (facilitator, coach, organizer, partner).

The concept allows overcoming the barriers between the demands of the labor market and academic background of the student.

Key words: personal development, personal maturity subject of professional activity, the level of development of personal maturity subject of professional activity, personal ability.

УДК: 159.922+316.37

Ю. Швалб, д-р психол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

МОТИВАЦІЙНІ ПІДСТАВИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті аналізуються провідні теорії мотивації й виділяється три підходи: біологізаторський, культурологічний і особистісний. Показано, що в кожному з них поняття мотивації пов'язується з особливим "рамковим" конструктом, що забезпечує виділення відповідних сфер: потребісно-мотиваційної, ціннісно-мотиваційної й мотиваційно-сміслової. Показано, що ці підходи правомірні тільки для опису й пояснення окремих поведінкових або діяльнісних актів. Затверджується, що при переході до аналізу цілісних феноменів життя й життєдіяльності необхідний інший спосіб опису мотиваційної сфери особистості. Пропонується авторська модель мотиваційної сфери, побудована на співвідношенні психологічних джерел активності особистості, представлених у вигляді інтенцій, і форм представленості мотиваторів у свідомості особистості.

Ключові слова: мотиви, потреби, цінності, ідеали, сенс, інтенції, життєдіяльність, спосіб життя.

Аналіз досліджень і постановка проблеми. У психології ХХ ст. проблема мотивації справедливо посідає одне із центральних місць, виступаючи в якості провідного пояснювального принципу людської активності, поведінки й діяльності. У цей період були розроблені основні теорії мотивації, які сьогодні "працюють" як інструмент проведення конкретних психологічних досліджень [8], а сама проблема відійшла на "другий план" і майже перес-

тала обговорюватися в науковому дискурсі. Найчастіше в емпіричних дослідженнях використовуються такі параметри аналізу мотивації, як: сила, стійкість, емоційний знак і "місце розташування". Однак більш значимим, на наш погляд, є те, що мотивація виявилася "вписаною" у різні категоріальні контексти. Аналіз літератури дозволяє виділити, принаймні, три таких контекстів, які найчастіше використовуються (див. рис. 1):

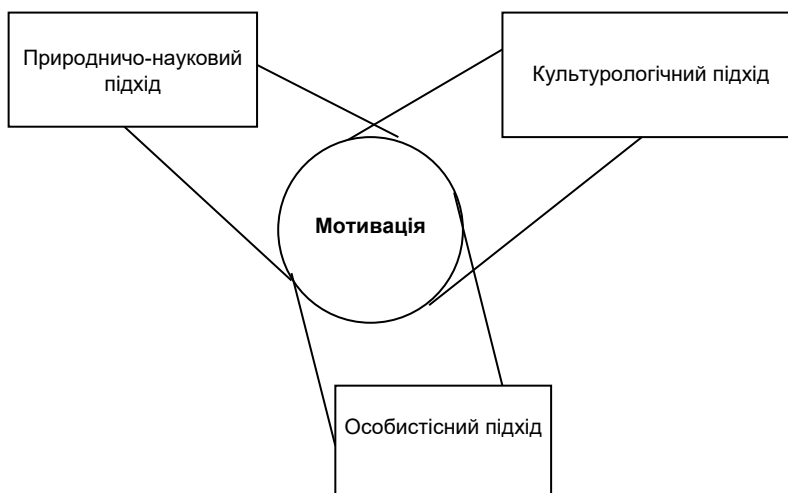

Рис. 1. Базові підходи в дослідженні мотивації

1. У традиційному природничо-науковому (а точніше – у біологізаторському, організмичному) підході мотивація розглядається як "опредмечена потреба", як психологічна форма конкретизації потреб (у деяких варіантах – нужди) у реальних предметних умовах існування й діяльності [6]. Зв'язок мотивації з потребами представляється настільки очевидним, що він фактично просто постулюється, і зараз загальноприйнятим є вживання термінологічного зв'язування "потребнісно-мотиваційна сфера". Однак, очевидність цього зв'язку правомірна тільки в тій мірі, поки ми обговорюємо конкретні акти поведінки або дії індивіда в конкретних умовах, але якщо ми "збільшимо масштаб" і починаємо обговорювати особистість і/або життєдіяльність, те ця очевидність зникає й виникає ціла низка нерозв'язних питань. Укажемо тільки на два моменти, які дозволяють взяти під сумнів зазначене поняттєве зв'язування. По-перше, немає переконливих експериментальних досліджень, де з достатнім ступенем валідності був би розмежований стан потреби і мотивація, та показаний перехід одного в інше. Підтвердження шукають у повсякденних прикладах з угамуванням спраги або голоду (у крайніх варіантах – в описі фактів, коли людину доводять до тваринного стану). По-друге, зовсім не очевидним є перехід від рівня органічних потреб до рівня особистісних потреб. А. Маслоу вирішував цю проблему за рахунок додання статусу "природних" вищим потребам особистості, а С.Д. Максименко [5] – за рахунок переведенню поняття потреби з біологічної площини в соціокультурну.

2. У культурологічному підході, який також є цілком традиційним для психології, у якості загального контексту аналізу проблем мотивації береться категоріальна рамка "цінності". Незважаючи на досить велику різноманітність у розумінні культури, загальновизнаним вважається той факт, що сутність людини лежить не в його біологічній тілесності, а в його прилученні й включеності у світ культури, який виражений у формі цінностей. Психологічні теорії вказують на те, що існує особливий механізм "присвоєння" культурних цінностей, який в індивідуальній або груповій свідомості фіксується в конструктах "ідеального", "должного", "прекрасного" і т.п., які, власне, і задають мотиваційну спрямованість діяльності індивіда. На понятійному рівні цей зв'язок цінностей і мотивів фіксується в конструкті "ціннісно-мотиваційна сфера" особистості. Мотиваційна складова

описується у термінах "спрямованість", "ціннісні орієнтації", а Н.І. Непомнящая ввела особливий термін "ціннісність", щоб підкреслити їх суб'єктну приналежність [7]. Основна методологічна проблема цього підходу полягає в тому, що на рівні конкретного психологічного дослідження ми змушені цінності так чи інакше опредметити, а при цій процедурі вони втрачають свою "ідеальність" ("духовність") і перетворюються в предмети задоволення потреб. Типовим прикладом такої трансформації може служити відома методика М. Рокича. Треба відзначити, що в останні роки постійно здійснюються спроби подолання цього протиріччя й розробляються нові моделі, прикладом чого може бути концепція Ш. Шварца.

В особистісному підході поняття мотивації вводить-ся через протиставлення зовнішніх стимулів і внутрішніх мотивів. Їхнє диференціювання й інтеграція відбувається через зв'язування з поняттям "сенсу" (чи особистісного смислу), яке відкриває індивідові його відношення до власних дій, учинків, переживань тощо. Якщо мотивація вказує індивідові на бажану предметність, то смисл вказує місце, значення цієї предметності (або самого бажання, узятото як предметності) у системі життєдіяльності особистості – у структурі діяльності, в ієрархії цінностей, у системі моральних установок, у наявній соціальній ситуації, у русі до щастя або до власної смерті. На понятійному рівні цей зв'язок мотивів і відносин фіксується в конструкті "мотиваційно-смислова сфера" особистості [4]. У цьому контексті виглядає влучною думка О.М. Леонтьєва, що механізм розвитку особистості лежить у постійній необхідності розв'язку "задачі на смисл" [3]. Основні теоретичні труднощі цього підходу полягають, на наш погляд, у нескінченній мінливості й плинності самих смислів, що робить їх практично невловимими в традиційному психологічному дослідженні.

Безумовно, існують і інші підходи до проблеми мотивації, але нам важливо було показати, що за останні кілька десятиліть суттєво змінилася методологія психологічного дослідження й опису мотивації. Мотивації сьогодні розглядається не стільки в логіці виділення окремих предметів психологічного дослідження, скільки в логіці виявлення й конструювання цілісних сфер функціонування психічного. Цю тезу можна зафіксувати графічно в схемі (див. рис. 2).

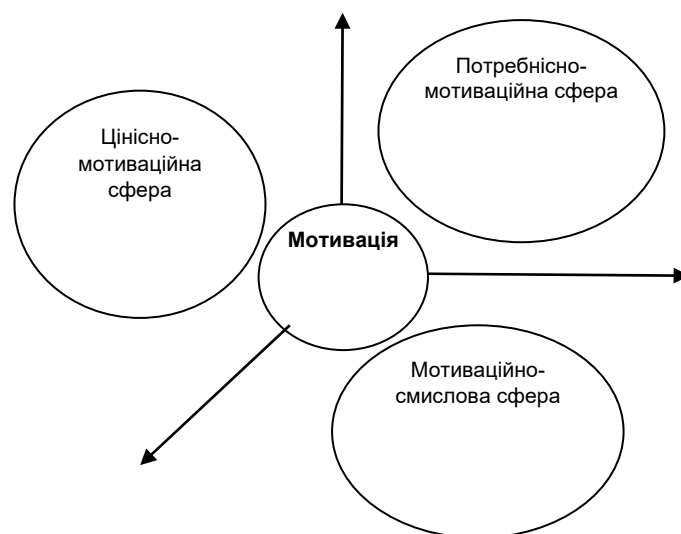

Рис. 2. Представленість мотивації в психологічних контекстах

Завершуючи цю коротку оглядово аналітичну частину, треба вказати на два принципово важливі моменти. По-перше, включення проблеми мотивації в різні психологічні контексти привело до того, що ми фактично маємо, як мінімум, три різні поняття під одним терміном "мотивація". Таке положення, загалом, є цілком нормальним для будь-якої науки, просто треба розуміти, що понятійні розмежування вимагають і відповідного термінологічного закріплення. По-друге, уже відбулося специфічний зсув "масштабу" психологічного дослідження від окремих і конкретних актів поведінки або дії до якихось більших та цілісних життєвих феноменів.

На понятійному рівні цей зсув зафіксований як предикація вже добре відомих об'єктних конструктів, указуючи на їхній граничний рамковий зміст. До таких понять можна віднести:

- життєвий шлях особистості [2], який розглядається як суб'єктивна картина значущих подій і протиставляється біографії індивіда;
- життєва перспектива, яка фіксує програми й проекти змін і протиставляється прогнозуванню й плануванню;
- життєвий досвід, який фіксує особливості дій людину в значимих ситуаціях і протиставляється вмінням і навичкам;
- життєва ситуація (складна життєва ситуація), яка зв'язується з можливостями розв'язку значимих завдань і протиставляється опису умов і факторів дії;
- життєва криза, який описує втрату значущих ціннісних орієнтацій (змістів) і протиставляється поняттю нормативних криз розвитку.

Цей список можна розширити й, напевно, якимось структурувати, але нам важливо було показати наявність істотних змін у понятійному апараті психології. У зв'язку із цим укажемо тільки на один важливий момент – у цьому категоріальному ряді практично не залишається місця для поняття мотиву й мотивації. Дійсно, неможливо обговорювати, а тим більше досліджувати, мотивацію життєвої кризи, мотивацію життєвої ситуації, мотивацію життєвого досвіду і т. і., проте можна досліджувати спонукальну функцію життєвої кризи, мотиваційну структуру життєвої ситуації, смислову організацію життєвого досвіду тощо.

Теоретична модель. Буквально на наших очах (і нашими зусиллями) відбувається ще один зсув масштабу психологічних досліджень, де в якості об'єкта й базової категорії береться "життя" яка через предика-

цію знаходить понятійну (змістовну) наповненість. До такого роду понять можна віднести:

- сенс життя, який розкриває його суб'єктивну необхідність і протиставляється всім частковим видам смислів – ситуативному, діяльнісному, особистісному тощо;
- спосіб життя, який фіксує наявність базових ментальних схем організації життєдіяльності і протиставляється всім частковим видам знань (когнітивних) конструктів, незалежно від ступеню їх узагальненості;
- стиль життя, який задає індивідуальну цілісність і неповторність реалізації діяльності і протиставляється всім частковим видам опису усталених форм ставлення індивіда до себе й навколишнього середовища – мода, звичка, стереотип, установка й т.п.;
- ціль життя, який фіксує уявлення про вершинну точку діяльного життя й протиставляється будь-яким частковим результатам або продуктам діяльності;
- почуття життя, яке фіксує відчуття (переживання) "щільності", "наповненості" буття й протиставляється ситуативним емоціям і переживанням.

Утвердження життя як об'єкта й, відповідно, базової категорії психології стикається з істотними труднощами, зв'язаними не тільки з очевидною недостатньою розробленістю понятійного апарату, але й відсутністю методичного інструментарію, який дозволив би фіксувати й досліджувати відповідні факти на емпіричному рівні.

Вертаючись до проблеми мотивації, ми можемо стверджувати, що на рівні життя й життєдіяльності особистості необхідно розглядати принципово різні типи (або види) мотиваторів, які неможливо звести до єдиного поняття мотивації, прийнятому в класичній психології¹.

Проведений із цього погляду аналіз мотиваційної структури життєдіяльності дозволяє виділити два базові параметри, на підставі яких, як нам представляється, можна будувати типологію мотиваторів.

Перший параметр задається джерелом активності особистості, який можна представити як біполярну вісь, де:

- один полюс утворюють усілякі предметності, які так чи інакше задовольняють потреби індивіда, тобто як потребнісні стани особи, виражені в опредмечених бажаннях і хотіннях,
- другий полюс утворюють особистісні інтенції, виражені в мріях, проектах, життєвих принципах і базових ідеях, що розкривають суб'єктові потенційне значення майбутньої життєдіяльності (див. рис. 3).

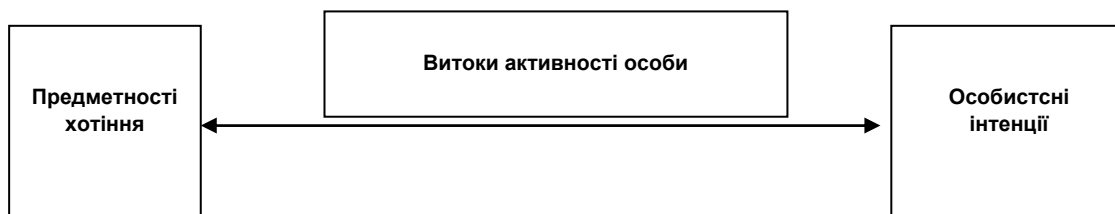

Рис. 3. Параметр "джерела активності"

Другий параметр задається формою представленості мотиваторів у свідомості індивідів. Його також можна представити як біполярну вісь, де:

- один полюс утворюють усілякі приписи, виражені в прийнятих індивідом соціальних установках і очікуваннях, нормах і правилах організації життя,

- другий полюс утворює особистісна спонтанність, виражена в інтересах і пристрастях особистості (див. рис. 4).

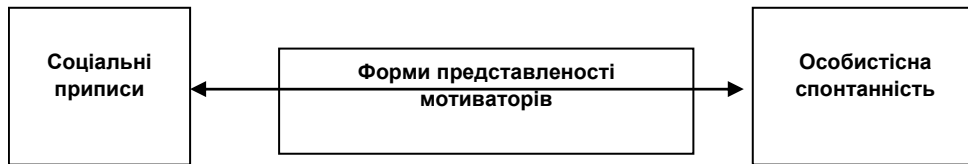

Рис. 4. Параметр "форми представленості мотиваторів у свідомості"

Утворення цієї системи як особистісної цілісності здійснюється, на наш погляд, за рахунок дії особливого психологічного механізму, який можна позначити як прагнення до ствердження самоідентичності особистості. На рівні повсякденної свідомості воно виражається

ся у формулі: "Я прагну бути таким, який я є" (або "Приймайте мене таким, яким я є"), а на рівні життєдіяльності у твердженні необхідності "Знайти себе й прямувати до себе" (див. рис. 5).

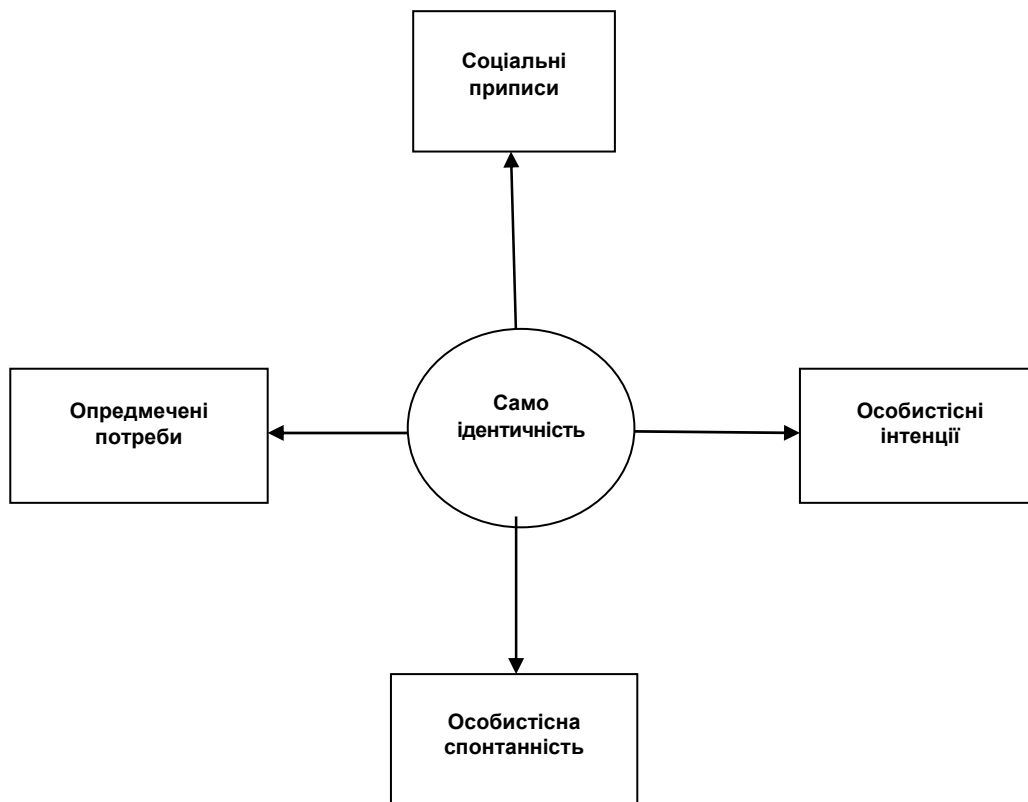

Рис. 5. Модель структури мотиваторів у просторі життєдіяльності особистості

Таким чином, ми вважаємо, що у масштабі життєдіяльності системотвірним мотиватором виступає прагнення до самоідентичності, що, власне, й робить особистість суб'єктом її здійснення. Як відомо, самоідентичність є водночас і стійким особистісним утворенням, вираженням у Я-концепції, і динамічним конструктом, який детермінує змінювання самої особистості. Вона утворюється протягом життя та може змінюватися за рахунок двох психологічних механізмів: чи шляхом стихійного накопичення особистісних змін, що усвідомлюється рефлексивно пост-фактум, чи шляхом самопроекування, через бажання "стати іншим". Суб'єктивне утвердження самоідентичності у кожному конкретному акті життєдіяльності також може здійснюватися двома шляхами: чи шляхом відстоювання наявної структури Я-концепції, чи шляхом прийняття нових власних ідентичностей.

Хоча проблема самоідентичності особистості є дуже складною і недостатньо вивченою у сучасній психології, ми можемо стверджувати доволі просту тезу: на рівні життєдіяльності особистості доводиться кожного разу знаходити і утверджувати власну ідентичність, тобто

вирішувати особливу задачу на самоідентичність. Гіпотетично вирішення такої задачі є парним утворенням до вирішення "задачі на смисл": якщо задача на смисл розкриває місце суб'єкта у системах життєвих відносин, то задача на самоідентичність розкриває суб'єкту місце відносин у структурі його особистості.

Інакше кажучи, задача на самоідентичність сама по собі не є мотиватором, але її вирішення дозволяє особистості ставати суб'єктом вибору власних життєвих мотивів і набувати свободу відносно зовнішніх спонук життєвих обставин.

Запропонована модель є не тільки досить евристичною для розробки нових дослідницьких програм, але й гарним інструментом для цілого ряду психологічних практик, спрямованих на підтримку й розвиток особистості. Зокрема вона виявилась досить ефективною при роботі з людьми у складних життєвих обставинах та ситуаціях невизначеності – з біженцями й переселенцями, з людьми, що зазнали горе втрат та іншими категоріями клієнтів психологічної та соціальної допомоги.

Список використаних джерел

1. Божович Л.И. проблемы формирования личности : Избранные психологические труды / Л.И. Божович. – 3-е изд. – М. : НПО "МОДЭК", 2001. – 352 с.
2. Головаха Е.И. Психологическое время личности / Е.И. Головаха, А.А. Кроник. – Киев : Наукова думка, 1984. – 209 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность / А.Н. Леонтьев. – М. : 1975. – 267 с.
4. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – 2-е, испр. изд. – М. : Смысл, 2003. – 487 с.
5. Максименко С.Д. Генезис існування особистості / С.Д. Максименко. – К. : ТОВ "КММ", 2006. – 240 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Питер, 2008. – 307 с.
7. Непомнящая Н.И. Становление личности ребенка 6-7 лет / Н.И. Непомнящая // Науч.-исслед. ин-т общей и педагогической психологии Акад. пед. наук СССР. – М. : Педагогика, 1982. – 160 с.
8. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность : В 2 т. / Х. Хекхаузен. – Пер. с нем. – М. : Педагогика, 1986.

Надійшла до редколегії 02.04.17

Ю. Швалб, д-р психол. наук, проф.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МОТИВАЦИОННЫЕ ОСНОВАНИЯ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

В статье анализируются ведущие теории мотивации, и выделяется три подхода: биологизаторский, культурологический и личностный. Показано, что в каждом из них понятие мотивации связывается с особым "рамочным" конструктом, что обеспечивает выделение соответствующих сфер: потребностно-мотивационной, ценностно-мотивационной и мотивационно-смысловой. Показано, что эти подходы правомерны только для описания и объяснения отдельных поведенческих или деятельностных актов. Утверждается, что при переходе к анализу целостных феноменов жизни и жизнедеятельности необходим другой способ описания мотивационной сферы личности. Предлагается авторская модель мотивационной сферы, построенная на соотношении жизненных интенций личности как психологических источников активности и форм представленности мотиваторов в сознании личности.

Ключевые слова: мотивы, потребности, ценности, идеалы, смысл, интенции, жизнедеятельность, образ жизни.

Y. Shvalb, Dr.Sc., Prof.

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MOTIVATIONAL REASONS OF PERSONALITY'S LIFE ACTIVITY

This article analyzes the major theories of motivation and released three approaches: biological (or organic), cultural and personal. It is shown that in each of them the concept of motivation connected with special "frame" construct that provides the allotment of relevant spheres: need-motivational, value-motivational and sense-motivational. The author claims that all of these approaches are legitimate to use only for description and explanation of individual behaviour or activity acts. Noted, that the transition to the analysis of integrity phenomena of life and life-activity needs another description of the motivational sphere of personality. And this way of description cannot be lead down to the united definition of motivation. Author proposed the model of motivational sphere, based on two criteria, which a set by several components. The first criterion is a relation of activity of the individual psychological sources which is presented in the form of intentions. And the second consists of the forms of representation motivators in individual consciousness.

Keywords: motivation, needs, values, ideals, meaning, intention, livelihoods, lifestyles.

УДК: 159.9 (091)

Т. Яблонська, д-р психол. наук, ст. наук. співробітник

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЗНАЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ О.М. РАЄВСЬКОГО
ДЛЯ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ НАУКИ

У статті розглядається значення наукової творчості професора О.М. Раєвського для становлення і розвитку вітчизняної психологічної науки, зокрема її розвитку в стінах Київського університету. Розглянуто основні тенденції розвитку психології в Україні впродовж XX ст. – особливості змісту, напрямків психологічних досліджень, специфіку викладання в університеті в різні роки. Проаналізовано професійний шлях О. Раєвського, основні напрямки його діяльності. Показано роль вченого як одного з фундаторів факультету психології Київського національного університету, Показано значення діяльності і наукової творчості О.М. Раєвського для розвитку вітчизняної психологічної науки. Проаналізовано проблематику психологічних досліджень вченого, представлено основні ідеї його праць та їх розвиток у сучасних психологічних дослідженнях.

Ключові слова: становлення психології, розвиток української психології, Київський університет, Київська психологічна школа, Олександр Миколайович Раєвський.

Актуальність вивчення творчості основоположників української психологічної науки зумовлена необхідністю реконструкції процесу становлення психології в Україні, що важливо для розуміння ідей і підходів, які стали науково-методологічною основою сучасної психологічної науки.

Для подальшого розвитку сучасної вітчизняної психологічної думки важливе зацікавлене та всебічне дослідження дискурсу представників різних науково-психологічних шкіл як активних суб'єктів науково-психологічної праці сьогодення та минулих часів. Як підкреслює О.І. Власова, особливо важливим для зміцнення автономного й самодостатнього статусу сучасної української психології є уважне ретроспективне проникнення та "перевідкриття" методологічної спадщини українських вчених-психологів, які залишили по собі істотний слід в національній та європейській науково-психологічній традиції [1].

Особливе місце у становленні та розвитку психологічної науки в Україні належить Київському університету Святого Володимира – одному з найстаріших осередків психологічної освіти та науки, де з середини XIX до початку XX ст. зароджувалися і послідовно розвивалися оригінальні науково-методологічні традиції світового значення. У Київському університеті працювала ціла когорта видатних вчених, науковців, дослідження яких мали велике значення для становлення психологічної науки. Серед цих вчених важливе місце посідає О.М. Раєвський, який був одним із фундаторів психологічного факультету університету і сприяв розвитку психології як в стінах університету, так і в масштабах країни, заклавав важливі методологічні основи розвитку вітчизняної психології.